

A hát diskurzusjelölőről az óvodások diskurzusaiban

Kondacs Flóra

Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori
Iskola

Elméleti nyelvészet alprogram, I. évf.

Témavezető: dr. Schirm Anita

2016. február 5.

Diskurzusjelölők tulajdonságai

- Diskurzusszervezők: diskurzusszegmenseket kötnek össze + pragmatikai viszonyjelölők
- Fraser (1999): két helyiértékű viszony
<S1.DJ + S2> *Megjöttek a szüleim, pontosabban az édesanyám* (Schirm 2011).
- Pragmatikai, funkcionális kategória → szófaji besorolásuk változatos
- Nincsenek hatással általában a megnyilatkozás igazságfeltételeire

- Emocionális, expresszív funkcióval bírnak
- Jelentésük: procedurális
- Bell (1998): mag-periféria modell
- Szintaktikailag és prozódiaileg elkülönülhetnek
- Azonosításuk: viszonylag függetlenek azoktól a mondatrészekről, amelyhez kapcsolódva megjelennek, pozíciójuk ugyanakkor a funkciójuktól függően lehet változatos (Markó–Dér 2007)
- Főként előszóban használatosak → diskurzusirányítás

Szófelhő a diskurzusjelölőkről (Schirm 2014)

A hát diskurzusjelölő története:

- *ha-*, *ho-* névmástőből alakulhatott ki az *-i* lativusi és a *-t* locativusi raggal (Schirm 2011)
- Kezdetben határozói jelentésben: ott, akkor
- 16. sz. kauzális kötőszói használat
- 16-17. sz. diskurzusjelölői használat: értékelő, érzelmi többlettartalom, nyomatékosító
- Három fő használati funkció: általános válaszjelölő, kérdésbevezető, önjavító (Kiefer 1988, Németh T. 1998)

Kiinduló hipotézisek:

1. Találok a szakirodalomban regisztrált funkciókhoz képest újakat.
2. Leggyakrabban a fordulót alkotó fordulókonstruktív egység elején helyezkedik el.

Diskurzuszjelölő-vizsgálat által megtudjuk:

mikortól jelennek meg az első diskurzuszjelölők, mely „diskurzuszjelölőket sajátítják el, és használják először a gyermekek” (Krómer 2011).

A hát vizsgálatáról - előzmény:

Markó–Dér (2011) kutatása:

- 15 óvodás
- 6-7 évesek
- megoszlásuk 7 lány és 8 fiú
- 45 percnyi hangfelvétel
- A hát diskurzusjelölő három funkciója: általános válaszjelölés, beszédtervezés, konklúziószó
- „Az életkor előre haladtával egyre gyakrabban és egyre több kontextusban jelennek meg” (Markó–Dér 2011).

Morfológiailag Egyértelműsített Óvodai Nyelvi Korpusz (MONYEK) jellemzői:

- 62 óvodással interjú
- Életkoruk: 4,5–5,5 év
- Interjúk hossza egyénenként 20–30 perc.
- 2012 tavaszán, több budapesti óvodában
- A fiúkkal és a lányokkal készített felvételek aránya közel azonos.
- A korpusz annotálása a CHILDES segítségével
- Többféle feladat: történetmesélés képek segítségével, önállóan, játékszabály elmesélése, „szép beszédről” való elmélkedés

A hát pozíciójáról:

- A beszélgetés legkisebb egysége a forduló.
- Minden forduló legalább egy cselekvést kell, hogy tartalmazzon (Schegloff 2007).
- A fordulókonstrukciós egység (turn-constructional unit, TCU) a fordulónak az a minimális egysége, amely már tartalmaz egy cselekvést, illetve minden egység a fordulóban, amely egy cselekvést tartalmaz (Sacks–Schegloff–Jefferson 1974; Schegloff 2007).
- TCU lehetséges végpontjai a pragmatikai lezárási pontok, amikor már beazonosítható a TCU-val végrehajtott cselekvés (Németh 2014).

A hát fordulóban betöltött helyzete – előzmények:

- Forduló elején beszélőváltáskor, általános válaszelölő funkcióban (Schiffrin 1987)
- Beszédlépések belsejében: magyarázkodó, önjavító funkcióban (Németh T. 1996), illetve időnyerésre, tervezési diszharmónia feloldására (Dér 2010)

A hát diskurzuselölő funkciói és a fordulót alkotó fordulókonstrukciós egységben betöltött pozíciója:

- *A hát* diskurzuselölő fordulókönstrukciós egység elején és belsejében volt megtalálható.

Fordulókonstrukciós egység elején:

1. Beszédtervezői, hezitáló:

*FW1: és még mit szoktál játszani ?

*FW1: ha ki lehet menni ?

*CH1: uhú , öö@fp hát , öö@fp csúzdázni , hintázni .

2. Általános válaszelölő:

*FW1: miért nem szabad ezeket mondani ?

*CH1: hát mert ezek csúnya .

* FW1: mhm .

*FW1: és miért nem &szaba [//] szabad csúnya szavakat mondani ?

*CH1: hát mert akkor megbüntet a rendőr .

3. Konklúziószó:

*FW1: és mit szoktatok együtt csinálni ?

*FW1: mit jelent az , hogy legjobb barátja ?

*CH1: hogy sokat játszunk vele .

*CH1: és ilyesmi .

*FW1: mhm .

*CH1: hát ilyenek .

4. Beszélői attitűd kifejezése:

*CH1: és azt fogtam meg .

*CH1: és [//] és úgy ügettünk .

*FW1: mhm .

*CH1: nagyon jó volt .

*CH1: ide-oda dölöngéltem .

*CH1: nagyon jó volt .

*FW1: és itt a testvéred is volt ?

*CH1: hát persze .

*FW1: oké .

*FW1: jó .

*CH1: de a &Vi [//] a testvérem nem íjászkodott .

5. Kérdésbevezető funkcióban:

*FW1: mit szoktál játszani ?

* CH1: hát a plüssállataimmal , meg a szárnyas pónimmal .

*FW1: mhm .

*CH1: hát , meg még mivel játszom ?

*CH1: a a Hello Kittys memóriával .

*FW1: mhm .

6. Beszédtoldó funkcióban:

*FW1: ez az első kép itt .

*CH1: egyszer a kislány megnézte , hogy ugye a cica mit csinál .

*FW1: mhm , igen .

*CH1: és aludt .

*FW1: aha .

*CH1: így hát amikor megfogta a farkát .

*CH1: elijedt .”

7. Bizonytalanság kifejezése:

- *FW1: na , akkor meséld el nekem , légy szíves , Endrus .
- *CH1: hát (...) .
- *FW1: egyszer volt , hol nem volt , volt egyszer egy kislány .
- *FW1: mit csinált ez a kislány egy szép napon ?
- *CH1: mm@fp hát nem tudom .
- *FW1: hát tévézett .
- *FW1: ugye ?
- *FW1: és mi történt azután ?

8. Nyomatékosítás:

*FW1: most ebben az utolsóban megmutathatod , hogy tudsz rendesen mesélni .

*FW1: jó ?

*FW1: megegyeztünk ?

*CH1: jó .

*CH1: de hát ez van rajta a képen .

*FW1: oké .

*FW1: na meséld el nekem légy szíves .

Fordulókonstrukciós egység belsejében:

9. Magyarázó funkció:

*FW1: miért történt ez így ?

*CH1: mer [: mert] mer [: mert] meghúzta a a a kislány a farkát .

*CH1: aszitte [: azt hitte] , hogy egy kötél .

*CH1: és megkarmolta .

*FW1: mhm .

*FW1: igen .

*FW1: igen [>] .

*CH1: mert fáj az a cicána [: cicának] [<] .

*CH1: én &ad [//] .

%par: előtte nagy levegőt vesz

*CH1: &amu [//] apa [//] apan [: apa] azért dobta ki , aki szereti a Cirmit , hát össze-vissza pisil .

10. Mondanivaló továbbvitele:

*FW1: nagyon jól megy .

*CH1: és azt mondta neki a [//] Tomi , hogy nem szabad kiugrani .

*FW1: mhm [>] .

*CH1: Zsömi [<] .

*FW1: mhm .

*CH1: és hát azt a mondta az erdőben , hogy [//]
hogy Béka [!] .

11. Beszédtoldó funkció:

*FW1: és utána ?

*CH1: mondták , hogy játszunk valamit .

*FW1: mhm .

*CH1: társasjátékot .

*CH1: Zsuzsi így hát megmutatta , hogyan kell játszani a társasjátékkal .

12. Pontosítás:

Javítás: „A társalgás résztvevője felfüggeszti a folyamatban lévő cselekvésfolyamatot azért, hogy kezeljen egy felmerülő lehetséges problémát” (Kitzinger 2013).

A. *CH1: ész [: és] ööö@fp moszt [: most] pedig föl akartak mászni egy sziklára .

*CH1: ész [: és] a bagoly pedig őt &megijesz [//]
vagyisz [: vagyis] hát megcsípte .

Fordulókonstrukciós egység elején:

B. *FW1: és még mit szeretsz játszani ?

*FW1: például , ha ki lehet menni , akkor mit szeretsz játszani ?

*CH1: apuval focit .

* FW1: az előbb azt mondtad , hogy nem szoktál focizni.

*CH1: ja , hát nagyon keveset .”

C. *CH1: egyszer a kutya elment [//] .

*CH1: vagyis hát kutya aludt a kisfiúval .

* CH1: a béka meg kiugrott a a üvegből .

Mondatbeli pozíciója:

Tagmondatot megelőző helyzetben:

* FW1: és ő mit mondhatott itt szerinted ?

* CH1: hát , azt , hogy hogy hogy én vagyok az , redndől [: rendőr] .

Félbehagyást követően tagmondatkezdő pozícióban:

* CH1: aztán meg szeretek (...) öö@fp ben [: benn] [*]

[//] meg szeretek olyan hát a testvérem még igaz csak ekkora .

* CH1: de azért már lehet vele fogócskázni .

Indulatszó és diskurzusjelölő után:

- *FW1: és még mit szoktál játszani ?
- *FW1: ha ki lehet menni ?
- *CH1: uhú ,öö@fp hát, öö@fp csúzdázni , hintázni .

Nem befejezett közlés esetén:

- * FW1: mhm , és figyelj csak , most már nem sokára jön a karácsony .
- *FW1: ugye ?
- *CH1: tudom .
- *CH1: imádom a karácsonyt .
- *CH1: és hát ilyen .
- *FW1: miért ?
- *CH1: szeretek hógolyózni .

Mellérendelő kötőszó után:

*CH1: de [!] (...) az volt a nagy baj (...) , hogy (...) a sas odafönt leste .

*CH1: és (...) meg hát , az is , hogy véletlenül egy szalvas [: szarvas] (...) fejéle [: fejére] ült .

Alárendelő kötőszó után:

*FW1: de mi [//] mire szokta mondani anya , hogy ne így mondd , hanem úgy ?

*CH1: hogya [//] hát hogya csak jót akálnak [: akarnak] nekem .

*CH1: nem akalják [: akarják] , hogy mélgesek [: mérgesek] legyenek lám .

Összegzés:

A *hát* diskurzusjelölő funkciója és pozíciója az óvodások diskurzusaiban:

- Fordulókonstrukciós egység elején: általános válaszjelölő, beszédtervező, pontosító, kérdésbevezető, beszélői attitűd, konklúziószó, bizonytalanság, beszéd-toldó, nyomatékosító
- Fordulókonstrukciós egység belsejében: pontosító, magyarázó, beszéd-toldó, mondanivaló továbbvitele

- Felnőtt korcsoporthoz hasonló funkciókban: általános válaszjelölés; pontosítás, magyarázat; beszédtervezés; konklúziószó; mondanivaló továbbfűzése; kérdésbevezető (Markó–Dér 2011)
- Felnőtt beszélőkhöz hasonló mondatbeli pozíciók

Felhasznált irodalom:

- Bell, David M. 1998: Cancellative discourse markers: a core/periphery approach, in *Pragmatics* **8:4**, 515–541.
- Childes átírás: <http://childes.psy.cmu.edu/manuals/chat.pdf>
- Dér Csilla Ilona 2010: „Töltelékelem” vagy új nyelvi változó? A hát, úgyhogy, így és ilyen újabb funkcióiról a spontán beszédben, *Beszédkutatás* **2010.**, 159-170.
[http://real.mtak.hu/26142/1/Beszedkutatas_2010.pdf – 2016. január 18.]
- Dér Csilla Ilona–Markó Alexandra 2010: Diskurzusjelölők használata az életkor és a nem függvényében, in Geecső Tamás–Sárdi Csilla (szerk.) *Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásban*, Kodolányi János Főiskola–Tinta Könyvkiadó, Székesfehérvár– Budapest, 78–83.
- Fraser, Bruce 1999: What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* **31**, 931–52.
- Iványi Zsuzsanna 2001a: A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* **125.**, 74–93.
- Kiefer Ferenc 1988: Modal particles as discourse markers in questions, *Acta Linguistica Hungarica* **38**, 107–125.
- Kitzinger, Celia 2013: Repair., in Jack Sidnell–Tanya Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*, Wiley-Blackwell, 229–56.

- Krómer Anna 2011: *Diskurzusjelölők gyerekcipőben – diskurzusjelölők használatának vizsgálata óvodás korcsoportnál*, MANYE XX, Debrecen, 212-7.
- Markó Alexandra–Dér Csilla 2007: A magyar diskurzusjelölők szupraszegmentális jelöltsége, in Geecső Tamás–Sárdi Csilla (szerk.) *Nyelvelmélet – nyelvhasználat. Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához 74.*, Kodolányi János Főiskola – Tinta Kiadó, Székesfehérvár, Budapest, 61– 67.
- Markó Alexandra–Grácsi Tekla Etelka–Imre Angéla 2010: A diskurzusjelölők használatának fejlődése: a hümmögés formai és funkcionális sajátosságai különböző életkorokban, in Navracsics Judit (szerk.) *Nyelv – beszéd – írás: Pszicholingvisztikai tanulmányok I.*, Tinta, Budapest, 82–92.
- Markó Alexandra–Dér Csilla Ilona 2011: Diskurzusjelölők használatának életkori sajátosságai, in Navracsics Judit–Lengyel Zsolt (szerk.) *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben. Pszicholingvisztikai tanulmányok II.*, Tinta, Budapest, 49–61.
- Németh T. Enikő 1996: Az és kötőszó pragmatikai funkciójáról, in Mészáros Edit (szerk.) *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére*, JATE Finnugor Tanszék, Szeged, 249–53.
- Németh T. Enikő 1998: A hát, így, tehát, mert kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata, *Magyar Nyelv* **94**, 324–31.

Németh Zsuzsanna 2014: Javítási műveletek jelöltségi hipotézise, *Jelentés és Nyelvhasználat* I., 29–54.

[<http://www.jeny.szte.hu/jeny/images/issues/2014/JENY-2014-NemethZs.pdf> – 2016. január 18.]

Sacks, Harvey–Emanuel A. Schegloff–Gail Jefferson 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* **50/4.**, 696–735.

Schegloff, Emanuel A. 2007: *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis.*, Cambridge University Press

Schiffrin, Deborah 1987: *Discourse markers*, Cambridge University Press, Cambridge

Schirm Anita 2009: A diskurzusjelölővé válás folyamatáról, in Nádor Orsolya (szerk.) *A magyar mint európai és világnyelv*, MANYE XVIII., MANYE–Balassi Intézet, Budapest, 895–901.

Schirm Anita 2011: *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és szinkrón státusa alapján* című doktori disszertáció

[http://doktori.bibl.u-szeged.hu/759/1/schirm_anita_doktori_disszertacio.pdf – 2016. január 18.]

Schirm Anita 2013: *De mik is azok a diskurzusjelölők?*

[http://schirmanita.hu/Schirm_Anita/Kutato_i_blog/Entries/2013/7/10_De_mik_is_azok_a_diskurzusjelolok.html - 2016. január 18.]

Köszönöm a figyelmet!

